

Kantovské nuance Popperovy rané teorie poznání

Jitka Paitlová —

Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni

paitlova@kfi.zcu.cz

Abstrakt:

Stať se zaměřuje na výklad Popperovy rané teorie poznání v díle *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*. Soustředí se přitom především na jeho originální a překvapivě podrobné interpretace Kantova transcendentálního idealismu. Popper se nechává Kantem v mnohém inspirovat: využívá například jeho transcendentální způsob tázání a také myšlenku, že každé poznání skutečnosti spočívá v existenci zákonitostí. Zároveň Kanta na druhé straně kritizuje kvůli kruhovému zdůvodnění transcendentálního idealismu prostřednictvím transcendentální dedukce, jež navíc Poppera dovádí až ke kritice zaměňování epistemologických a psychologických aspektů poznání u Kanta. Popper totiž rozlišuje teorii poznání a psychologii poznání, přičemž neuznává formální apriorismus v epistemologickém smyslu, nýbrž pouze genetický apriorismus ve smyslu kognitivně psychologickém. Popperova interpretace Kanta nicméně není prosta určitých nedorozumění, především opomíjí rozdíl mezi „čistou přírodní vědou“ a „empirickou fyzikou“.

Klíčová slova: Karl R. Popper, *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, teorie poznání, empirismus, deduktivismus, transcendentální metoda, Immanuel Kant, apriorismus, psychologie poznání

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2020.5r.717>

Popperova slavná *Logika vědeckého zkoumání*¹ je u nás vnímána jako jeho rané dílo, v němž prezentuje své poměrně vyhraněné, úzce teoreticko-vědně zaměřené myšlenky koncentrované na problém vědecké metody. Teorii poznání zde přitom redukuje na „teorii vědecké metody“² a svůj návrh řeše-

1 Popper, K. R., *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Wien, Julius Springer 1934. Český překlad: týž, *Logika vědeckého zkoumání*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 1997.

2 Srov. Popper, K. R., *Logika vědeckého zkoumání*, c.d., s. 29. Např. J. Preston ukazuje, že Popper v *Logice vědeckého zkoumání* ztotožňuje epistemologii s „empirickou metodou, teorií zkušenosti, logikou vědeckého bádání, teorií vědecké metody, teorií teorií [theory of theories] a metodologií“, což považuje za poněkud matoucí. Srov. Preston, J., *Methodology, Epistemology, and Conventions: Popper's Bad Start. Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*. Chicago, Chicago University Press & Philosophy of Science Association 1994, Vol. 1, s. 315. A. Rivadulla zase upozorňuje, že v Popperově *Logice* dochází k „napjaté situaci mezi teorií poznání a logikou vědy“. Rivadulla, A., *Kritischer Rationalismus und Induktionsproblem. Erkenntnis*, 26, 1987, No. 2, s. 181.

ní problému indukce a demarkace v rámci takzvané „logiky vědy“ vymezuje zejména vůči přístupu logického pozitivismu a konvencionalismu. Cílem této stati je dokázat, že ve svém prvním spise *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* z počátku 30. let minulého století,³ který Popper napsal již před *Logikou vědeckého poznání*, avšak publikoval ho až o mnoho let později, také řeší právě ony „dva základní problémy teorie poznání“ (tj. princip indukce a princip demarkace), nicméně v mnohem širším filosofickém kontextu tradičního epistemologického tázání (mimo jiné v kontextu klasického racionalismu a empirismu a především pak Kantova transcendentálního idealismu) a také s mnohem řekněme „pokornějším“ přístupem k názorům ostatních autorů, než je tomu v *Logice*.⁴

Snad nejvíce překvapující jsou v této souvislosti Popperova kladná ocenění novopozitivistických myšlenek (zejména Schlickových). Popper dokonce přiznává, že právě jimi byl významně inspirován při tvorbě svého vlastního stanoviska.⁵ To však není předmětem mé stati, v níž se zaměřuji na ryzí filosofické jádro Popperovy rané teorie poznání, které je ztělesněno v jeho pozitivně kritickém vymezení vůči Kantově transcendentálnímu idealismu. V této souvislosti je neobyčejně zajímavé, že argumenty sotva třicetiletého Poppera jsou poměrně na vysoké filosofické úrovni.⁶ Jeho velmi svérázný přístup ke Kantovi osobně považuji v souvislosti s transcendentálním způsobem tázání za inspirativní, zároveň však v souvislosti s Kantovým formálním apriorismem za kritický. Ačkoli například Harald Seubert tvrdí, že „Popper svého času (tzn. v *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* – J.P.) rozhodně a vědomě odhaluje své přijetí Kantova postoje“,⁷ pokusím se následně ukázat, že Popperovo „přijetí“ je spíše kritické povahy a uvádí Kantův apriorismus do zcela nových konsekvencí.

3 Spis *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* Popper napsal již v letech 1930–1933, avšak v němčině byl publikován až roku 1979 a v angličtině (jako *Two Fundamental Problems of Theory of Knowledge*) dokonce až roku 2008. V této stati budu vycházet z následujícího vydání tohoto díla: Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie. Auf Grund von Manuskripten aus den Jahren 1930–1933. Zweite, verbesserte Auflage.* Tübingen, Mohr Siebeck 1994.

4 Srov. Zimmer, R. – Morgenstern, M., *Karl R. Popper. Eine Einführung in Leben und Werk.* 2. durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen, Mohr Siebeck 2015, s. 48: „Ve srovnání s *Logikou* zaujímá v *Grundprobleme* kritika nauky Vídeňského kroužku a pozitivistických strategií [...] mnohem větší prostor. [...] Popper je podrobuje minuciózní a důmyslné kritice. Další zvláštnost *Grundprobleme* spočívá v tom, že Popper zde předkládá analýzu a revizi Kantovy transcendentální filosofie.“

5 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 160. Srov. např. Schlickovo pojetí přírodních zákonů jako „návodů k tvoření výpovědí“.

6 Je tomu tak i přesto, že se Popperova interpretace Kanta neobejde bez určitých nedorozumění. Blíže k tomu viz Hahn, R., *Die Theorie der Erfahrung bei Popper und Kant. Zur Kritik des Kritischen Rationalismus am transzendentalen Apriori.* Freiburg–München, Karl Alber 1982. Níže ve stati je této otázce věnován oddíl „Hahnova kritika Popperovy interpretace Kanta“.

7 Seubert, H., *Karl Popper wiedergelesen – was bleibt. Häretische Annäherung an einen Klassiker der Rationalität. Aufklärung und Kritik*, 1, 2016, Nr. 23, s. 8.

Popperův transcendentalismus

Hned na počátku spisu *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* (dále jen *Grundprobleme*) označuje Popper – s nepřehlédnutelným odkazem na Kanta – svoji teorii poznání jako *transcendentalismus*⁸ a specifikuje, že ji zakládá na takzvané metodologické neboli transcendentální metodě. Tvrdí především, že „epistemologická tvrzení a pojmy musí být kriticky testovány reálnými postupy empirických věd“.⁹ Již v tomto tvrzení se ozřejmuje (demarkační) akcent, který Popper pokládá na „empirické vědy“ a který pak v ještě vyhraněnější podobě vyvstává ve spise *Logika vědeckého zkoumání*.¹⁰ V *Grundprobleme* ovšem Popper tvrdí, že sama teorie poznání není vědou empirickou, nýbrž *teoretickou*, která se vztahuje k empirickým vědám stejným způsobem, jako se empirické vědy vztahují k zakoušené skutečnosti.¹¹

Metodu svého zkoumání Popper obecně charakterizuje jako *kritiku* epistemologických pokusů o řešení problémů. Každá kritika podle něj spočívá v hledání *rozporů*. Na základě tohoto předpokladu pak rozlišuje dva základní druhy kritiky: imanentní a transcendentní. *Transcendentní kritika* spočívá v rozporu mezi pozicí, která je považována za pravdivou, a odlišnou pozicí, kterou kritizujeme. Popper zároveň zdůrazňuje, že kritika, která napadá kritizovanou pozici prostřednictvím předpokladů, jež jsou jí cizí (což znamená, že kritika onu pozici transcenduje), nemá zastávat žádné významnější místo v epistemologické diskuzi. Tvrdí, že „transcendentní rozpor mezi dvěma pokusy o řešení je sám o sobě bezvýznamný“.¹²

Opakem je *imanentní kritika*, která nepřekračuje oblast toho, co kritizuje. Popper rozlišuje dvě metody imanentní kritiky: zaprvé *logickou metodu*,

8 Popperův následovník Hans Albert kriticko-racionalistickou teorii poznání (v širším smyslu) podrobněji charakterizuje a označuje ji za *transcendentální realismus*. Tvrdí, že kriticko-racionalistická teorie poznání by ve smyslu transcendentálního realismu měla vycházet z „reálných podmínek možnosti poznání a z realizovatelných cílů a požadavků“. Albert, H., *Traktat über rationale Praxis*. Tübingen, Mohr Siebeck 1978, s. 20.

9 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 7.

10 Srov. Popper, K. R., *Logika vědeckého zkoumání*, c.d., s. 3: „Posláním logiky vědeckého bádání nebo logiky vědění je [...] analyzovat metody empirických věd“; s. 17: „Úloha formulovat přijatelnou definici ideje ‚empirické vědy‘ není bez obtíží“; s. 20: „Empirický vědecký systém musí dovolovat vyvrácení zkušeností.“

11 Později Popper dokonce napíše: „To, že existuje teoretická přírodní věda, je fakt. Tento fakt nemá teorie poznání zpochybňovat, nýbrž vysvětlit.“ Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 59. Spojení „teoretická přírodní věda“ lze podle mého názoru chápat jako určitý odrazový můstek „logiky vědy“, kterou Popper později rozvine v *Logice vědeckého zkoumání*.

12 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 54. V poznámce, kterou Popper k textu přidal až v prvním vydání svého spisu (1979), přiznává, že postupně došel k jinému pohledu, podle kterého může transcendentní kritika být velmi poučná, ačkoli nedostačuje k jasnému vyvrácení.

kteřá hledá rozpory v tvrzeních samých; zadruhé *empirickou metodu*, která poukazuje na rozpory se skutečností. Pokud jde o epistemologickou kritiku, Popper zastává názor, že musí být také kritikou imanentní. Klíčovou otázkou ovšem je, zda vedle logické a empirické metody imanentní kritiky *existuje také specificky epistemologická metoda*? Popper explicitně uznává, že tento problém jako první definoval Kant, který to, co on sám charakterizuje pojmem „specificky epistemologická“, označil jako „transcendentální“. V rámci kantovské terminologie lze tedy výše načrtnutý problém formulovat následovně: „Existuje transcendentální, to znamená specificky epistemologická metoda imanentní kritiky?“¹³

Na tuto otázku odpovídá Popper kladně, ovšem s tím, že za dostačující považuje pouze Kantovo stanovení „úlohy“ *transcendentální metody*, avšak jeho transcendentální „postup“ považuje za temný a rozporný. Zmíněná úloha spočívá v tom, že teorie poznání má brát v úvahu reflektované postupy přírodních věd. To znamená, že transcendentální metoda je analogická empirické metodě a – jak již bylo naznačeno výše – že teorie poznání se vztahuje k přírodním vědám podobně, jako se přírodní vědy vztahují ke zkušenostnímu světu. Na základě toho formuluje Popper „základní transcendentální tezi“ [*transzendente Grundthese*]: „Epistemologická tvrzení a pojmy musí být testovány postupem zdůvodňování empirických věd; a jen toto – transcendentální – testování může rozhodnout o jejich osudu.“¹⁴

Syntéza prvků racionalismu a empirismu

Svou teorii poznání Popper označuje za deduktivisticko-empiristickou a zakládá ji na třech zásadních předpokladech. Prvním z nich je radikální *deduktivismus*, tvrdící, že metody vědeckého zdůvodnění spočívají na přísné logické dedukci. Radikální je při tom Popperův deduktivismus proto, že přísnou dedukci vztahuje na vědecké zdůvodnění bez výjimky, přičemž zcela vylučuje metodu indukce. Dedukce se zakládá na modu tollens, tedy na falzifikaci vět vyšší obecnosti prostřednictvím falzifikace z nich dedukovaných (jednotlivých) důsledků. Z deduktivismu kromě odmítnutí indukce vyplývá také druhý zásadní předpoklad – *hypotetismus*, podle kterého jsou všechny teorie empirických věd pouze dočasné hypotézy. Posledním, třetím výchozím předpokladem je *empirismus*, který se zakládá na tezi, že pravdivost či nepravdivost výpovědi o skutečnosti můžeme určit pouze na základě zkušenosti – toto tvrzení Popper označuje za „základní tezi empirismu“ [*Grundthese des*

13 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 56.

14 Tamtéž, s. 58.

Empirismus].¹⁵ Je však třeba zdůraznit, že empirismus je v Popperově pojetí spojen s takzvanou jednostrannou falzifikovatelností, tedy předpokladem, že vědecké teorie jako všeobecné výpovědi o skutečnosti sice na jedné straně nemohou být verifikovány, ale na straně druhé mohou na empirické skutečnosti doslova ztroskotat.

Ani zde ovšem Popper nezamlčuje svou inspiraci dějinami filosofie a o své deduktivisticko-empiristické teorii poznání hovoří doslova jako o „syntéze dvou klasických teorií poznání“ – racionalismu a empirismu. Klasický racionalismus se podle něj vyznačuje deduktivistickými konsekvencemi: z racionálně (*a priori*) poznatelných všeobecných základních zákonů přírodních věd jsou deduktivně odvozovány ostatní věty. Klasický empirismus představuje opačnou pozici, která se vyznačuje induktivistickými konsekvencemi: pravdivost výpovědi o skutečnosti je odvozována ze zkušenosti (*a posteriori*).

Spor mezi racionalismem a empirismem se pak podle Poppera týká otázky platnosti výpovědi o skutečnosti. Nejde přitom o soudy *analytické*, které jsou tautologického charakteru, jejich negací je kontradikce, a lze je tedy racionálně dokázat logickou transformací (zde se Popper explicitně odkazuje na Kanta a Schopenhauera). Předmětem sporu jsou především soudy *syntetické*, které Popper označuje doslova za „nelogické“ výpovědi o skutečnosti. Jejich „nelogičnost“ zdůvodňuje tím, že nejsou logicky kontradiktorické. Podle Poppera jsou všechny výpovědi o skutečnosti právě syntetickými soudy. Zatímco ale rozlišení mezi soudy analytickými a syntetickými můžeme označit za čistě logické, rozlišení vět apriorních a aposteriorních je specificky epistemologické povahy.¹⁶

Problém, zda existují syntetické soudy *a priori*, formuluje Popper jako otázku, zda „pro nelogické věty existuje nějaký jiný základ platnosti [*Geltungsgrund*], než je zkušenost“. Právě tuto otázku označuje za hlavní sporný bod mezi klasickým racionalismem a empirismem.¹⁷ Racionalismus na tuto otázku odpovídá kladně, ale protože se neodvolává na logiku jako základ platnosti, musí se podle Poppera buď vzdát každého takového základu, nebo stanovit jiný apriorní základ platnosti – pro racionalismus je jím evidence. Empirismus odpovídá na otázku po existenci syntetických soudů záporně, protože vedle logiky jako základu platnosti analytických soudů nenachází jiný základ platnosti než empirickou verifikaci.

Popper navrhuje následující řešení: „Základní racionalistická myšlenka – ‚syntetické soudy *a priori* existují‘ – může být oddělena od myšlenky de-

15 Tamtéž, s. 8. Popper považuje základní tezi empirismu a základní transcendentální tezi za analogické. Srov. tamtéž, s. 58.

16 Srov. tamtéž, s. 13.

17 Tamtéž, s. 14.

duktivismu, protože tyto dvě myšlenky nejsou v žádném případě logicky spojené; stejně tak může být induktivismus oddělen od základní teze empirismu.¹⁸ Na základě tohoto předpokladu Popper chápe svůj deduktivisticko-empiristický přístup jako zvláštní spojení racionalistického zaměření na *axiomaticko-deduktivní postupy* geometrie s výchozí empirickou tezí, podle které i o axiomaticko-deduktivních systémech (pokud jsou aplikovatelné na skutečnost) lze rozhodnout pouze prostřednictvím *zkušenosti*. Existenci syntetických soudů a priori a induktivní inferenci Popper ze své teorie poznání vylučuje.

Kantův formální apriorismus a transcendentální dedukce

Kantovu teorii poznání označuje Popper za první pokus o syntézu klasických protikladů racionalismu a empirismu, při jehož definování Kant uchopuje *formální* stránku poznání převzetím prvků racionalismu a *materiální* stránku prostřednictvím empiristických prvků. Ačkoli Popper Kantovo řešení nepovažuje za zcela uspokojivé, oceňuje Kantův (transcendentální) způsob tázání a částečně i jím navržená řešení.

Transcendentální analytiku z *Kritiky čistého rozumu* považuje Popper za rozpracování problému indukce (ve formě Humova problému).¹⁹ Podle Poppera Kant v intencích *racionalismu* uznává možnost syntetických soudů a priori, ale omezuje je pouze na úroveň čistě *formálních* soudů, naopak nepřipouští syntetické soudy a priori na úrovni materiální (empirické). Zároveň Kant požaduje apriorní zdůvodnění veškerých formálních syntetických soudů a priori, přičemž odmítá jejich zdůvodnění prostřednictvím odvolání se na evidenci.

Kantovu metodu zdůvodnění syntetických soudů a priori čili *transcendentální dedukci* považuje Popper za řešení Humova problému, který poukazuje na nedostatečnost přísně všeobecných výpovědí o skutečnosti a spočívá v logickém důkazu, že tyto všeobecné výpovědi o skutečnosti nemohou být založeny na zkušenosti. Popper ovšem zdůrazňuje, že zkušenost je pro Huma pouze programem, nikoli problémem. Problém – totiž otázku po „možnosti zkušenosti“ – z ní učinil až Kant. Kantovo řešení tohoto problému, čili transcendentální dedukce, pak spočívá v dokazování vět typu principu indukce, a to na základě všeobecných formálních předpokladů (tj. možnosti) veškeré materiální zkušenosti. V této souvislosti Popper explicitně tvrdí: „Úspěch

18 Tamtéž, s. 15.

19 Kantovu transcendentální dialektiku pak Popper považuje za rozpracování problému demarkace. Domnívá se, že Kant omezuje epistemologické nároky racionalismu prostřednictvím radikálních ústupků *empirismu*. Vědecké užití idejí čistého rozumu omezuje Kant – v intencích přísného empirismu – na oblast zkušenosti. Srov. tamtéž, s. 18.

transcendentální dedukce závisí na důkazu, že veškerá zkušenost (včetně singulárních zkušenostních vět), a tím veškeré poznání skutečnosti je umožněno teprve prostřednictvím určitých předpokladů a že tyto předpoklady jsou stejného typu jako princip indukce; to ale znamená, že tyto předpoklady jsou výpovědi o zákonitostech.²⁰

Právě Kantův objev, že každé poznání skutečnosti, tedy „možnost zkušenosti“, respektive objektivita poznávání, spočívá kromě vztahu k empirickému objektu ještě v existenci zákonitostí, je pro Popperovu teorii poznání zásadní, ačkoli Popper neuznává Kantův postup zdůvodnění. Tvrdí, že transcendentální dedukce sice představuje rozhodující krok ve vývoji řešení problému indukce, avšak Kantův „syntetický obrat“ považuje za nedorozumění. Hlavní výsledek transcendentální dedukce totiž Popper spatřuje v analytické tezi, podle níž „poznání ve smyslu empirické vědy není možné bez zákonitostí“.²¹ Tato analytická teze je podle něj definicí pojmu poznání ve smyslu přírodní vědy. Popperovo odmítnutí výše zmíněného „syntetického obratu“ (respektive Kantova *formálního apriorismu*, v němž spatřuje dogmatické reminiscence klasického racionalismu) pak ústí v zajímavou kritiku Kantovy koncepce. Zdůvodnění transcendentálního idealismu prostřednictvím výsledků transcendentální dedukce je podle Poppera nanejvýš problematické. Tvrdí, že se Kant dopouští zásadní chyby: když totiž vychází z transcendentální dedukce a dospívá k transcendentálnímu idealismu, zaměňuje psychologické a epistemologické problémy.

Potenciální zodpovězení kantovské otázky „Jak mohou být subjektivní podmínky zároveň obecnými zákony přírody?“ vychází podle Poppera z vysvětlení shody nějakého poznatku a jeho předmětu. Toto vysvětlení má tři možnosti:

1. Naše poznání se řídí podle svého předmětu.
2. Předmět se řídí podle našeho poznání.
3. [*Mittelweg*] Poznání je v nás preformováno jako vrozená vloha tak, že se shoduje se svým předmětem.

Kant volí druhou možnost, tedy že „rozvažovací schopnost nečerpá své [apriorní] zákony z přírody, nýbrž předepisuje jí je“.²² Kantovo tvrzení, že *rozum je zákonodárcem přírody*, Popper považuje za jádro transcendentálního

20 Tamtéž, s. 64. Popper se odvolává na Kantův důkaz třetí analogie. Viz Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil ve spolupráci s J. Chotašem a I. Chvatíkem. Praha, Oikúmené 2001, s. 173–176 [B257–262].

21 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 78.

22 Kant, I., *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Přel. J. Kohout – J. Navrátil. Praha, Svoboda 1992, s. 86 [§ 36].

idealismu. Podle Poppera však tato nauka o subjektivitě přírodní zákonitosti nemůže být zdůvodněna ani naukou o subjektivitě nazíracích forem, ani naukou o antinomiích, jako to činí Kant. Takové zdůvodnění Popper považuje za typický příklad zaměňování epistemologických a geneticko-psychologických hledisek, která – jak uvidíme níže – on sám striktně rozlišuje.²³

Podle Poppera je možné otázku „Jak lze vysvětlit shodu (subjektivních) podmínek možné zkušenosti s (objektivní) zákonitostí přírody?“ vysvětlit pouze z hlediska geneticko-psychologického, nikoli však z hlediska epistemologického.²⁴ Postup, který Kanta dovede k transcendentálnímu idealismu, požaduje vysvětlení pro skutečnost, že poznání jest. Jenže Popper poukazuje na to, že otázka po jsočnosti poznání nemůže být v rámci teorie poznání ani kladena, natož zodpovězena. Otázka, která přísluší teorii poznání, podle něj zní: „*Jak je poznání možné?*“ Otázku po tom, zda je poznání skutečné, nemůže tedy teorie poznání zodpovědět, protože poznání je pro ni již předem daným předmětem. Stejně tak věda, jejímž předmětem je hledání přírodních zákonitostí, nemůže odpovědět na otázku, proč tyto zákonitosti vlastně jsou. Úlohou přírodních věd je poznání skutečnosti. Popper tvrdí: „Každý pokus o vysvětlení, že můžeme skutečně poznávat, rozbíjí rámec vědeckého tázání [je metafyzický]; jedno zda někdo jako Kant hledá základ vysvětlení v nás – ve vlastnostech našeho rozumu, která formuje povahu zákonů –, nebo třeba ve všeobecných vlastnostech světa.“²⁵ Vlastnosti světa, k nimž patří i náš rozum, poznáváme podle Poppera výhradně v přírodních zákonech, které hledáme prostřednictvím metod přírodních věd.

Exkurs: Fries

Ještě než přistoupím k Popperovu řešení výše načrtnuté problematiky, nemohu nezmínit novokantovce Jakoba F. Frieše. Vliv novokantovců na vývoj Popperovy koncepce byl již mnohokrát diskutován. Například A. Naraniecki hovoří o „různých kantovských vlivech na Popperovo myšlení“, přičemž se domnívá, že nejdůležitějším z nich byl právě vliv Friesův.²⁶ Podle Naraniec-

23 A. Naraniecki – a nejen on – označuje „rozlišení mezi teorií poznání a psychologickou zkušeností poznání“ za centrální aspekt Popperovy revize Kanta. Naraniecki, A., *Returning to Karl Popper. A Reassessment of His Politics and Philosophy*. Amsterdam, Rodopi 2014, s. 65. Taktéž Wettersten hovoří o „intimním“ vztahu metodologie a psychologie u Poppera, přičemž poukazuje na fakt, že tento problém diskutovali už J. S. Mill a W. Whewell. Proti Popperovu striktnímu rozlišení staví Wettersten Külpeho spojený psychologie a metodologie Wettersten, J., *Integrating Psychology and Methodology: How Can Psychology and Methodology Be Integrated?* *Journal for General Philosophy / Zeitschrift für allgemeine Philosophie*, 21, 1990, No. 2, s. 303.

24 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 85.

25 Tamtéž, s. 88.

26 Naraniecki, A., *Returning to Karl Popper. A Reassessment of His Politics and Philosophy*, c.d., s. 30.

kého se projevoval především v „nastolení problémových situací spojených s Popperovým chápáním teorie poznání“.²⁷

Podobně jako Popper (viz výše) přijímá i Fries Kantovy *rezultáty*, avšak odmítá jeho *metody*, zejména metodu transcendentální dedukce, kterou považuje doslova za nemožnou. Obrací se především proti „předsudku dokazování“ [*Vorurteil des Beweisens*], tedy proti požadavku, aby všechno – předtím, než to bude uznáno za vědecky zdůvodněné – muselo být dokázáno. Tento požadavek je podle Frieše rozporný, protože každý důkaz syntetické věty předpokládá premisy. Východiskem se zdá být buď dogma (tj. předsudek bezprostředně jasného rozumového poznání), nebo skepse (tj. předsudek dokazování).²⁸

Fries navrhuje střední cestu, která sice uznává nutnost nedokazatelných předpokladů, ale požaduje pouze jejich ospravedlnění [*rechtfertigen*, resp. *Rechtsnachweis*], nikoli jejich logický důkaz [*logischer Beweis*, resp. *beweisen*]. To, že je možné nějakou větu ospravedlnit bez logického dokazování, lze podle Frieše vidět na takzvaných percepčních soudech [*Wahrnehmungsurteile*]. K ospravedlnění percepčního soudu totiž stačí skutečnost, že vnímání je zkušenost [*Erlebnis*], tedy *kognitivně psychologické faktum*. Fries tak namísto epistemologického důkazu staví kognitivně psychologickou skutečnost, respektive požaduje, abychom namísto dokazování objektivní platnosti apriorních principů hledali způsob, jakým lze „vykázat subjektivní, kognitivně psychologické skutečnosti, které nás opravňují k tomu, abychom je považovali za pravdivé“.²⁹ Syntetické a stejně tak i analytické soudy mohou být podle Frieše zdůvodněny pouze vykázáním kognitivně psychologických faktů.

27 Tamtéž, s. 49.

28 V *Logice vědeckého zkoumání* formuluje Popper Friesovo trilema zjednodušeně jako „dogmatismus vs. nekonečný regres vs. psychologismus“ (Popper, K. R., *Logika vědeckého zkoumání*, c.d., s. 82). Později toto téma rozvádí Hans Albert, který hovoří o „Münchhausen-Trilema“ – toto označení připomíná známý pohádkový motiv, podle kterého prohaný německý pohádkový baron Münchhausen tvrdil, že sám sebe i s koněm vytáhl za svůj vlastní cop z bažiny. Podobně požadavek jistého zdůvodnění poznání ústí v neřešitelný problém – trilema, to jest v paradoxní situaci, jejíž řešení má sice tři varianty, ani jednu z nich však (alespoň z pohledu kritického racionalismu) nelze akceptovat. První variantou je *nekonečný regres*, kdy jde požadavek zdůvodnění při hledání jistých základů stále nazpět. Druhou variantou je *logický kruh*, kdy se v rámci procesu zdůvodnění vztahujeme k výročkům, které se vyskytly již dříve jako samy potřebující zdůvodnění. Poslední, třetí variantou je *přerušení zdůvodňovacího procesu v určitém bodě*, který je ustanoven jako archimédovský. Právě tento postup je nejsnazší, a je proto klasickými epistemologiemi obvykle uplatňován: určitý bod (např. *cogito*) je stanoven za jistý základ poznání, který nepotřebuje žádné další zdůvodnění a je na něm postaveno veškeré další poznání. Přerušení zdůvodňovacího procesu je většinou obhajováno samoevidencí, jistou pravdou, či tím, že další zdůvodnění prostě není nutné. Hans Albert ho však označuje za „rezignační řešení“ a především za neakceptovatelný „dogmatismus“. Princip jistého zdůvodnění proto nahrazuje principem konsekventní kritiky. Srov. Albert, H., *Traktat über kritische Vernunft*. 5. verbesserte und erweiterte Auflage. Tübingen, Mohr Siebeck 1991, s. 15–17.

29 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 107.

Syntetické soudy a priori nevycházejí ze zkušeností, nýbrž z bezprostředních poznatků, a proto je podle Friesa nemůžeme zpochybňovat na základě psychologických důvodů, nýbrž musíme se spokojit s takzvaným principem sebedůvěry rozumu [*Prinzip des Selbstvertrauens der Vernunft*].³⁰

Podle Naranieckého si Fries myslel, že syntetické soudy a priori až příliš mnoho ze světa uzavíraly před zkoumáním lidské mysli, a proto vyvinul metodologický postup, který umožňoval založení poznání v univerzální lidské psychologii, čímž eliminoval mnohé z Kantova agnosticizmu. Podle Friesova předpokladu musel být ovšem transcendentální důkaz psychologicky zdůvodněn, jinak by se zapletl do kruhového argumentu vedoucího k nekonečnému regresu. Fries se tedy pokusil zkorigovat Kantův systém tím, že kritiku rozumu zahrnul do psychologie, jejíž základy rozvinul v takzvané antropologické kritice rozumu.³¹

Popper bránil Friesův postup proti kritice, která ho napadala a dovozovala, že se Fries snažil zdůvodnit apriorní poznání empirickými poznatky. Podle Poppera ale Fries nezaměnil apriorní principy za aposteriorní: pouze jeho metoda ospravedlnění je empirická, zatímco principy samy platí a priori. Popper ale sám Friesa také kritizoval, byť z jiného důvodu. Domníval se totiž, že jeho pohled je psychologický. Tvrdil, že se Fries dopouští stejného omylu jako Kant (či ještě horšího), když říká, že disponujeme přímou znalostí principů. Podle Poppera však existence žádného přímého poznání nemůže být odvozena z libovolného faktického vjemu, a jakýkoliv argument tohoto typu proto musí nutně vést k cirkularitě či nekonečnému regresu.³²

Naraniecki podává následující shrnutí: „[Friesovo] přijetí psychologismu bylo pro Poppera neuspokojivé, protože psychologická revize zákonitost pouze přesunula z Kantovy zákonitosti rozumu [*Verstandesgesetzlichkeit*] do oblasti psychologie, čímž fakticky nedosáhla ničeho. Podle Poppera epistemologie, stejně jako ostatní vědy, musí obstát ve srovnání s konkurenčními teoriemi, i když nemůžeme takové teorie definitivně justifikovat.“³³ Naraniecki to považuje za důkaz Popperova epistemologického a metodologického non-fundacionalismu.

Popperův genetický apriorismus a problém antropomorfismu

Popper tvrdí, že na původní kantovskou otázku („Jak mohou být subjektivní podmínky zároveň obecnými zákony přírody?“) nelze odpovědět na základě

30 Tamtéž, s. 109.

31 Naraniecki, A., *Returning to Karl Popper. A Reassessment of His Politics and Philosophy*, c.d., s. 50–52.

32 Srov. Wettersten, J., *The Roots of Critical Rationalism*. Amsterdam–Atlanta, Rodopi 1992, s. 157.

33 Naraniecki, A., *Returning to Karl Popper. A Reassessment of His Politics and Philosophy*, c.d., s. 52.

teorie poznání, nýbrž je třeba ji řešit z *geneticky-biologického hlediska*, totiž jako otázku: „Jak vysvětlit shodu (subjektivních) podmínek našeho poznávacího aparátu – funkční zákony našeho intelektu – s (objektivními) vztahy našeho životního prostředí?“³⁴ Popper tak vlastně formuluje obecně biologickou otázku: Jak dochází k adaptaci živých organismů na objektivní podmínky jejich životního prostředí?

Za základní podmínku naší intelektuální adaptace označuje Popper hledání pravidelností. Hledání pravidel označuje doslova za zvláštnost, která je oproti intelektuální adaptaci apriorní (a to v zcela kantovském smyslu): „Existence těchto základních intelektuálních funkcí, totiž hledání pravidelností, teprve činí intelektuální adaptaci [poznání] možnou.“³⁵ Popper tak vysvětluje biologicky dokázanou (apriorní) skutečnost, že disponujeme intelektuálními funkcemi, prostřednictvím hypotézy, že tyto funkce se v průběhu vývoje rozvinuly díky úsilí o adaptaci.

Kantovo hledání shody mezi naším intelektem a vztahy panujícími ve světě tedy Popper interpretuje jako ryze biologickou otázku genetické adaptace. Popperův přístup můžeme označit za *genetický apriorismus*, neboť základní intelektuální funkce jsou nám podle něj vrozené. Proto se také Popper při zodpovězení otázky, „Jak mohou být subjektivní podmínky zároveň obecnými zákony přírody?“ přiklání k výše zmíněné třetí možnosti [*Mittelweg*], podle níž jsou základní intelektuální funkce *preformovány* ve smyslu vrozené adaptace. V souvislosti s tím Popper rozlišuje mezi vnějšími a vnitřními podmínkami: Svět jako životní prostředí [*Umwelt*] lze chápat jako ztělesnění biologicky relevantních *vnějších podmínek*. Avšak to, co je biologicky relevantní, a to, jakým způsobem je to relevantní, dalekosáhle závisí na *vnitřních podmínkách*. Tyto vnitřní podmínky zosobňují fakt, že naše poznání je antropomorfní.³⁶

Právě *antropomorfismus* měl při tom podle Poppera zásadní význam i v Kantově teorii poznání: nauku transcendentálního idealismu a pojem věci o sobě lze z biologického hlediska chápat jako uznání faktu, že nelze pře-

34 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 87.

35 Tamtéž, s. 88.

36 Srov. tamtéž, s. 89–90. Srov. též Kantův postoj: „Kdyby někdo chtěl navrhnout mezi jednotlivými dvěma jmenovanými [cestami, jak lze myslet nutnou shodu zkušenosti s pojmy jejich předmětů: buď zkušenost umožňuje tyto pojmy, nebo tyto pojmy umožňují zkušenost – J.P.] ještě nějakou střední cestu – totiž že by kategorie nebyly ani samostatně myšlené první principy našeho poznání, ani principy čerpané ze zkušenosti, nýbrž subjektivní vlohy myšlení vštípené nám zároveň s naší existencí, které by byly naším Stvořitelem zařizeny tak, že by jejich používání přesně odpovídalo zákonům přírody, podle nichž probíhá zkušenost (určitý druh *preformačního systému čistého rozumu*) – bylo by (kromě toho, že při takové hypotéze nelze dohlédnout, jak daleko bychom mohli uplatňovat předpoklad předzjednaných vloh k budoucím soudům) proti zmíněné střední cestě rozhodující to, že by se v takovém případě nedostávalo nutnosti, která k jejich pojmu náleží.“ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., s. 126 [B167–168].

konat antropomorfní hranice našeho poznání, tedy faktu, že se nemůžeme vymanit ze subjektivně zabarveného a námi formovaného prostředí. Z hlediska epistemologie však Popper takzvaný problém antropomorfismu (problém subjektivity našeho poznání) považuje nejen za kruhovitý, nýbrž přímo za banální.

K problému antropomorfismu lze přistoupit z různých pozic. Podle *epistemologického pesimismu* či skepticismu vede přijetí antropomorfismu zákonitě k zaujetí postoje, že neexistuje žádné poznání v přísném slova smyslu. Popper však toto stanovisko považuje za neadekvátní a překvapivě souhlasí s Wittgensteinem, který tvrdí: „Skepticismus není nevyvratitelný, nýbrž je zjevně nesmyslný, když chce zpochybňovat tam, kde se nelze ptát.“³⁷ Podle Poppera nelze antropomorfismus nikdy v zásadě překonat, neboť „proniká naší logikou, naším pojmem pravdy i naší skepsí“.³⁸

Tato interpretace vede k *epistemologickému optimismu*, jehož příkladem je Kantův apriorismus. Právě transcendentální idealismus je podle Poppera radikálním rozvedením myšlenky, že všechny naše poznatky jsou antropomorfní, a tedy subjektivně zabarvené. V této souvislosti Popper mimo jiné originálně poukazuje i na fakt, tento přístup má překvapivé důsledky i pro použití pojmů „subjektivní“ a „objektivní“. Můžeme ho označit jako *subjektivizaci objektu*, kdy objektivita již nespočívá v tom, že poznání uchopuje svůj předmět „o sobě“, nýbrž v tom, že předmět je určen podle všeobecně platných (intersubjektivních) principů lidského rozumu. To znamená, že nikdy nemůžeme dosáhnout absolutní objektivity, nýbrž pouze objektivity empirické ve smyslu všeobecné platnosti, vědecko-empirické dignity či intersubjektivní testovatelnosti.

Na tomto základě se pak vytváří protiklad *subjektivně-absolutní a objektivně-relativní*, který je podle Poppera implicitně obsažen v Kantově teorii poznání: „Absolutní může být uchopeno pouze subjektivně; všechno objektivní [to znamená všeobecně platné, intersubjektivně testovatelné vědecké– J.P.] poznání je ‚relativní‘“.³⁹ Popper považuje tento implicitní závěr za důkaz faktu, že ty stránky Kantovy filosofie, které jsou empiristické, nejsou zároveň pozitivistické.

Podle Poppera je však i Kantovo epistemologicko-optimistické hledisko – které kompenzuje nutné antropomorfní omezení našeho poznání prostřednictvím a priori platných, syntetických názorů – neudržitelné. Kantův apriorismus se totiž zaplétá do podobných rozporů jako výše zmíněný skept-

37 Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. P. Glombíček. Praha, Oikúmené 2007, s. 82 (věta 6.51).

38 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 93.

39 Tamtéž, s. 94.

ticismus. Za kruhovou označuje Popper zejména Kantovu argumentaci týkající se apriority principu indukce, která zdůvodňuje „nutnost“ existence všeobecné přírodní zákonitosti prostřednictvím teze, že tyto zákony předepisuje přírodě náš rozum. Popper tvrdí, že transcendentální idealismus může vysvětlit pouze psychologickou aprioritu přírodní zákonitosti, nikoli však aprioritu epistemologickou.

Deduktivistická psychologie poznání

Z výše řečeného je patrné, že Popper odlišuje teorii poznání od psychologie poznání. Domnívá se, že úkolem teorie poznání je stanovit přísné a všeobecně použitelné kritérium, které umožní odlišit věty empirických věd od metafyzických tvrzení. Teorie poznání se ptá, jak lze zdůvodnit platnost vědeckých teorií, to znamená, že se zabývá pouze otázkami platnosti [*Geltungsfragen*], nikoli otázkami faktů [*Tatsachenfragen*].⁴⁰ Psychologie poznání se snaží odhalit způsob, jakým jsou vědecké teorie nacházeny či jakým vznikají.

Vedle své deduktivistické teorie poznání tedy Popper staví deduktivistickou psychologii poznání [*Erkenntnispsychologie*],⁴¹ která zkoumá vznik poznání v biologicko-psychologickém smyslu. V této souvislosti Popper hovoří o takzvaném *genetickém deduktivismu*. Naše myšlenky musí být podle Poppera charakterizovány jako subjektivně preformované intelektuální reakce. Jak lze ale vysvětlit, že tyto reakce – které jsou subjektivně preformovány, a nepochází tedy ze zkušenosti – se osvědčují v objektivních situacích vnějšího prostředí a ukazují se jako biologicky hodnotné? Popper označuje subjektivně preformované reakce za *anticipace* a tvrdí: „Podle deduktivistického názoru nedosáhneme našeho zkušenostního vědění prostřednictvím abstrakce nebo zobecnění vyvozeného ze smyslového vnímání, nýbrž prostřednictvím osvědčení anticipací, které jsou předběžně přiřazeny k materiálu recepcí. O tom, zda bude toto předběžné přiřazení znovu užito, rozhoduje jeho biologická hodnota. Metoda rozhodnutí je *selektivní*. [...] Osvědčení v prostředí rozhoduje o osudu preformovaných anticipací.“⁴²

Popper přiznává, že genetický deduktivismus nemůže vysvětlit, jak vzniká nová reakce, jak se rodí anticipace ani jak jsou nové poznatky koncipovány. Ale domnívá se, že může vysvětlit metodu, prostřednictvím níž je *rozhodováno* o přiřazení reakce k recepci. A právě v tomto *rozhodnutí* spočívá podle Poppera poznávání. Ono rozhodnutí obsahuje iracionální a tvůrčí mo-

40 Srov. tamtéž, s. 4–5.

41 Popperova disertace z roku 1928 nesla název *Zur Methodenfrage der Denkpsychologie*. K tématu Popperových studií psychologie a jeho následnému posunu k filosofii viz více např. Gattei, S., Karl Popper's Philosophical Breakthrough. *Philosophy of Science*, 71, 2004, No. 4, s. 455.

42 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 26.

ment. Neexistuje totiž žádná zákonitá, žádná předem definovatelná racionální cesta vedoucí od nových recepcí k novým reakcím. Jde o metodu selekce, o „metodu pokusu a omylu“.⁴³

Popper také ukazuje, že psychologie poznání se významným způsobem dotýká Kantovy nauky. Analogií popperovského protikladu recepcí a intelektuálních reakcí může být kantovské rozlišení (pasivní) receptivity smyslovosti a (aktivní) spontaneity rozumu. Kant ale nerozlišuje mezi teorií a psychologií poznání. Kantův pojem „a priori“ – tedy něčeho, co je nezávislé na veškeré zkušenosti – má význam *epistemologický*, protože se nevztahuje na genezi, ale na platnost. Podle Poppera je však možné pojem „a priori“ uchopit i v *psychologickém* smyslu jako něco, co nevzniká na základě zkušenosti. Popper tvrdí, že psychologické užití pojmu „a priori“ je synonymem k výše zmíněným anticipacím, a tedy že anticipace lze chápat jako syntetické soudy a priori. Zároveň ale dodává: „Avšak takové ‚syntetické soudy a priori‘ by byly pouze předběžnými anticipacemi, byly by a priori pouze na základě svého empirického osvědčení; a posteriori by mohly být vždy ještě odmítnuty, mohly by ztroskotat na zkušenosti.“⁴⁴

Shrnutí Popperova přístupu ke Kantovi

Věřím, že se mi podařilo ukázat, že v úvodu této studie zmíněné Seubertovo tvrzení – uvádějící, že ve spise *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* Popper „rozhodně a vědomě přijímá Kantův postoj“ – je poněkud zjednodušené. Popper se sice nechává Kantem v určitých aspektech svých úvah pozitivně inspirovat, avšak z velké míry přistupuje k jeho formálnímu epistemologickému apriorismu kriticky. Na rozdíl od Seuberta se proto kloním spíše k přijetí Zimmerova a Morgensternova postoje, který podle mého názoru lépe charakterizuje Popperovu „analýzu a revizi“ Kantovy transcendentální filosofie.

Pozitivní inspiraci lze spatřovat především v typicky kantovském transcendentálním způsobu tázání: Popper svoji teorii poznání přímo označuje jako transcendentalismus a explicitně ji zakládá na transcendentální metodě, jejímž úkolem je zkoumat možnosti empirické vědy, respektive u Poppera platnost přírodních zákonů. Ačkoli Popper neuznává Kantův postup zdůvodnění, tedy syntetický obrat uskutečněný prostřednictvím transcendentální dedukce, přesto ho považuje za rozhodující průlom ve vývoji analýzy problé-

43 Tamtéž, s. 27. K problému dichotomie subjektivního rozhodnutí a objektivního poznání a jejich přemostění viz Albert, H., *Traktat über kritische Vernunft*, c.d., s. 68. Viz též Funda, O. A., Racionalita a existence. *Philosophica Critica*, 1, 2015, č. 2, s. 53–82.

44 Popper, K. R., *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, c.d., s. 31.

mu indukce. Hlavní přínos transcendentální dedukce spatřuje při tom v analytické tezi, že poznání ve smyslu empirické vědy není možné bez zákonitostí. Právě Kantův objev, že každá možnost poznání skutečnosti spočívá koneckonců v existenci zákonitostí, je pro Popperovu teorii poznání zásadní.

Dalším motivem, kterým se Popper inspiroje, je Kantův pokus o syntézu klasického racionalismu a empirismu. Kant rozlišuje dvě stránky poznání: formální stránku, kterou uchopuje převzetím prvků racionalismu, přičemž posléze dochází k apriorním formám poznání, které jsou „podmínkami“ možnosti poznání; a stránku materiální, kterou vysvětluje empiristicky, tedy konstatováním, že „možnost“ poznání je omezena na možnou zkušenost. Tento Kantův postoj lze označit jako *formální epistemologický apriorismus*, protože možnost poznání je vždy podmíněna apriorními formami. Ačkoli Popper také provádí určitou syntézu klasického racionalismu a empirismu, výsledkem, k němuž dospívá, není formální apriorismus, nýbrž *deduktivisticko-empiristická teorie poznání*, která na jedné straně přebírá racionalistickou metodu vědeckého zdůvodnění – dedukci, zatímco na straně druhé přijímá empiristický předpoklad, tvrdící že o pravdivosti či nepravdivosti výpovědi o skutečnosti můžeme rozhodnout pouze na základě zkušenosti.

Popper se však nenechává Kantem pouze inspirovat, vymezuje se proti němu i zásadně kritickým způsobem. Domnívá se především, že Kant v procesu transcendentální dedukce dospívajícímu k transcendentálnímu idealismu nejenže sklouzává ke kruhové argumentaci, ale především zaměňuje psychologické a epistemologické problémy. Popper v rámci takzvaného *genetického apriorismu* interpretuje kantovskou otázku „Jak vysvětlit shodu (subjektivních) podmínek možné zkušenosti s (objektivní) zákonitostí přírody?“ jako ryze biologickou otázku genetické adaptace. Vychází při tom z předpokladu, že naše základní intelektuální funkce jsou vrozené, jsou *preformovány* ve smyslu vrozené adaptace.

Ačkoli tyto antropomorfní hranice našeho poznání nelze překonat, z epistemologického hlediska toto omezení Popper považuje za zcela irelevantní problém. Teorie poznání si totiž vůbec nemá klást otázku po tom, jak poznání existuje, ale pouze po tom, jak je poznání možné. Popper proto vedle deduktivistické teorie poznání formuluje ještě psychologii poznání, takzvaný *genetický deduktivismus*. V jeho rámci původní kantovský (epistemologický) pojem „a priori“ chápe jako synonymum anticipací a anticipace pak jako syntetické soudy a priori. Z těchto charakteristik podle jeho názoru posléze vyplývá, že sice „existují syntetické soudy a priori, jsou ovšem často a posteriori nepravdivé“.⁴⁵

45 Tamtéž, s. 32.

Hahnova kritika Popperovy interpretace Kanta

R. Hahn považuje za základní nedorozumění v Popperově interpretaci Kanta fakt, že Popper nesprávně ztotožňuje kantovskou čistou přírodní vědu s newtonovskou (empirickou) fyzikou: „Popper předpokládá, že ‚čistá přírodní věda‘, ‚metafyzická východiska [Anfangsgründen]‘ a newtonovská fyzika jsou navzájem totožné.“⁴⁶ Vzhledem k nesprávnosti tohoto předpokladu Popperova interpretace Kanta – podle Hahna – vůbec nezohledňuje podstatné aspekty Kantovy teorie a posléze zákonitě ústí v nepřiměřený výklad funkcí Kantovy čisté přírodní vědy. Hahn dokonce explicitně tvrdí, že „Popperova teze o Kantově univerzálním apriorismu je chybná“.⁴⁷ Také konkrétněji zaměřenou Popperovu kritiku směřující na Kantem údajně zastávanou apriorní platnost „vlastní fyziky“ (tj. empirické fyziky) považuje Hahn za chybnou.

Kant hájí tezi, že rozum [Verstand] předepisuje své apriorní zásady [Grundsätze] přírodě. Popper ovšem tyto zásady ztotožňuje s fyzikálními zákony, z čehož podle Hahna plyne jeho chybná interpretace ústící až v tvrzení, že podle Kanta jsou všechny přírodní zákony přírodě předepisovány ve stejném smyslu jako apriorní zásady čisté přírodní vědy.⁴⁸ Hahn proti Popperovu tvrzení namítá, že jednotlivé zákony empirické fyziky nelze u Kanta ztotožňovat s žádnou apriorní zásadou. Domnívá se naopak, že Kant nepovažuje zákony empirické fyziky za apriorní, nýbrž výslovně za empirické věty. To znamená, že Kant se nesnaží problém (induktivně vyvozené) všeobecné platnosti empirických hypotéz vyřešit „apriorizováním“ každé přírodní vědy. Hahn ukazuje, že pro Kanta (stejně jako pro Poppera) jsou empirické zákony „pouhé hypotézy“ v moderním slova smyslu.⁴⁹ Za apriorní považuje Kant totiž pouze zásady čisté přírodní vědy, které konstituují zkušenosť, zatímco zásady (empirického) používání rozumu [Vernunftgebrauch] mají pouze hypotetický a regulativní charakter.⁵⁰ Proto podle Hahna nelze u Kanta mluvit o univerzálním apriorismu.

46 Hahn, R., *Die Theorie der Erfahrung bei Popper und Kant. Zur Kritik des Kritischen Rationalismus am transzendentalen Apriori*, c.d., s. 17.

47 Tamtéž, s. 24

48 Srov. tamtéž, s. 32–33. Srov. též Kantovu tezi: „Ani čistá rozvažovací mohutnost, která předepisuje jevům a priori zákony prostřednictvím pouhých kategorií, nestačí na to, stanovit více zákonů, než na kterých spočívá příroda vůbec jako zákonitost jevů v prostoru a čase. Zvláštní zákony – jelikož se týkají empiricky určených jevů – nemohou být z kategorií úplně odvozeny, přestože jim všechny vcelku podléhají. Přistoupit musí zkušenost, abychom se s nimi vůbec seznámili, avšak o zkušenosti vůbec a o tom, co může být poznáno jako její předmět, nám poskytují poučení jedině ony zákony a priori.“ Kant, I., *Kritika čistého rozumu*, c.d., s. 125 [B165].

49 Hahn, R., *Die Theorie der Erfahrung bei Popper und Kant. Zur Kritik des Kritischen Rationalismus am transzendentalen Apriori*, c.d., s. 44.

50 Tamtéž, s. 59.

Hahn tedy nejen ukazuje, že je třeba rozlišovat mezi zásadami používání rozumu a zásadami čisté přírodní vědy, nýbrž nadto dále tvrdí, že právě regulativní zásady hypotetického používání rozumu – na rozdíl od kategorií – nepodléhají transcendentální dedukci. Důkazy pro svá tvrzení nachází mimo jiné též v Kantově *Kritice soudnosti*: „Rozum však není s to dokázat ani jednu z obou těchto zásad, protože o možnosti věcí podle pouhých empirických zákonů nemůžeme mít žádný určující princip a priori.“⁵¹ Příroda se tedy z transcendentálního hlediska „řídí“ podle „zásad čistého rozumu [Verstand]“, avšak z empirického hlediska jednotlivých zákonů je prostá všech omezení naší zákonodárné poznávací mohutnosti.⁵² Nejen podle Poppera, ale ani podle Kanta neexistuje žádná garance úspěchu empirické vědy; víra v tento úspěch je sice rozumná, ale nemá žádné metafyzické teoretické ospravedlnění. Podle Hahna odpovídá tedy Popperův přístup spíše „empirickému realismu“ v Kantově smyslu, zatímco Kant v *Kritice čistého rozumu* představuje pozici „transcendentálního idealismu“.⁵³

Závěr

Mám-li tedy nyní shrnout závěry, k nimž jsem dospěla a které jsem se v této stati snažila obhájit, pak je třeba konstatovat, že Popperův výklad Kantovy koncepce rozhodně není prost problémů. Popper na jedné straně odmítá Kantovo tvrzení o *nutné* platnosti syntetických soudů a priori, neboť otázku, jak je možné vysvětlit shodu subjektivních podmínek možné zkušenosti s objektivní zákonitostí přírody, nelze podle jeho názoru řešit jako epistemologickou otázku platnosti [*Geltungsfrage*], nýbrž výhradně jako kognitivně psychologickou otázku faktu [*Tatsachenfrage*]. Na straně druhé Popper uznává jednak status vědeckých zákonů jako striktně univerzálních výpovědí o skutečnosti, jednak Kantovo transcendentální tázání, které právě platnost (respektive „možnost“) přírodních zákonů nastoluje jako základní epistemologický problém.

Právě problém statusu a platnosti univerzálních přírodních zákonů je pak středobodem Popperovy kritické polemiky s logickým pozitivismem, v níž Popper plně rozvíjí dvě své již výše zmíněné teze: transcendentální tezi (epistemologická tvrzení a pojmy musejí být testovány postupem empirických věd) a tezi empirismu (o pravdivosti či nepravdivosti výpovědí lze rozhodnout pouze na základě zkušenosti). Jak ale bylo zmíněno již v úvodu této stati,

51 Kant, I., *Kritika soudnosti*. Přel. V. Špalek – W. Hansel. Praha, Odeon 1975, s. 182 [§ 70].

52 Srov. Hahn, R., *Die Theorie der Erfahrung bei Popper und Kant. Zur Kritik des Kritischen Rationalismus am transzendentalen Apriori*, c.d., s. 71–72.

53 Tamtéž, s. 85. Srov. výše poznámku Hanse Alberta o *transcendentálním realismu*.

toto vymezení je velmi obšírné, a proto je tématem samostatné studie.⁵⁴ Zde mohu na závěr pouze konstatovat, že nikoli náhodou hovoří mnozí interpreti v souvislosti s *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie* doslova o Popperově průlomu [*Durchbruch* či *Breakthrough*] k svébytné filosofické pozici a o zásadní důležitosti tohoto spisu jak pro Popperovu filosofii, tak pro její pochopení.⁵⁵

SUMMARY

Kantian Nuances in Popper's Early Theory of Knowledge

The paper puts forth an interpretation of Popper's early theory of knowledge that is found in the work *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*. It mainly, however, focuses on his original and surprisingly detailed interpretations of Kant's transcendental idealism. Popper is inspired by Kant in many things: he, for example, makes use of Kant's transcendental method of inquiry and also the discovery that all knowledge of reality lies in the existence of laws. At the same time, however, he criticizes Kant because of the circular reasoning of transcendental idealism by means of transcendental deduction, which additionally leads Popper to exchange the epistemological and psychological aspects of knowledge. Although Popper distinguishes between the theory of knowledge and the psychology of knowledge, he does not recognize formal apriorism in the epistemological sense but only genetic apriorism in the cognitive psychological sense. Popper's interpretation of Kant is not however free from certain misunderstandings as it ignores the difference between "pure natural science" and "empirical physics."

Keywords: Karl R. Popper, *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, theory of knowledge, empiricism, deductivism, transcendental method, Immanuel Kant, apriorism, psychology of knowledge

54 Viz Paitlová, J., Problém statusu přírodních zákonů v Popperově rané teorii poznání. *Pro-Fil*, 17, 2016, č. 2, s. 2–14.

55 Srov. Zimmer, R. – Morgenstern, M., *Karl R. Popper. Eine Einführung in Leben und Werk*, c.d., s. 49. Taktéž Gattei, S., *Karl Popper's Philosophical Breakthrough*, c.d., s. 449.

ZUSAMMENFASSUNG

Kantsche Nuancen in Poppers früher Erkenntnistheorie

Die vorliegende Abhandlung befasst sich mit der Interpretation von Poppers früher Erkenntnistheorie in dessen Werk *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*. Das Hauptaugenmerk liegt dabei auf der dort enthaltenen originalen und überraschend detaillierten Interpretation von Kants transzendentalen Idealismus. Popper lässt sich von Kant in vielerlei Hinsicht inspirieren: Er nutzt beispielsweise Kants transzendente Fragestellung sowie die Entdeckung, dass jede Erkenntnis der Wirklichkeit in der Existenz einer Gesetzmäßigkeit besteht. Andererseits kritisiert Popper Kant aber auch wegen des Zirkelschlusses der Begründung des transzendentalen Idealismus durch transzendente Deduktion, was Popper überdies bis hin zur Vertauschung der epistemologischen und der psychologischen Aspekte der Erkenntnis führt. Popper unterscheidet zwar Erkenntnistheorie und Psychologie der Erkenntnis, erkennt jedoch den formalen Apriorismus im epistemologischen Sinne nicht an, sondern lediglich den genetischen Apriorismus im kognitiv-psychologischen Sinne. Poppers Kant-Interpretation ist dabei nicht frei von gewissen Missverständnissen: Popper übersieht insbesondere den Unterschied zwischen „reiner Naturwissenschaft“ und „empirischer Physik“.

Schlüsselwörter: Karl R. Popper, *Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie*, Erkenntnistheorie, Empirismus, Deduktivismus, transzendente Methode, Immanuel Kant, Apriorismus, Psychologie der Erkenntnis